

SEMIR REBRONJA

Islamski pedagoški fakultet, Univerzitet u Zenici

MUNIR MUJIĆ

Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu

DJELO HASANA BOŠNJAKA *ḤUṬAB TASLĪM MAHR WA ĞAWĀBUHA*

Sažetak

U ovom radu predstavljeno je rukopisno djelo *Ḥuṭab taslīm mahr wa ġawābuhā* Hasana Bošnjaka (Ḥasan Ibn Muṣṭafā al-Būsawī) (r. 1776) koje sadrži hutbe što ih je ovaj autor napisao za prigode uručivanja mehra (vjenčanog dara) i sklapanja braka. U radu je predstavljen društveni i historijski ambijent u kojemu su ove hutbe nastale. Analizirane su formalne i stilske odlike hutbi. Hutbe su analizirane i s obzirom na njihovu faktualnost, odnosno mogućnost da se iz njih iščitaju društveni odnosi u Medini u vrijeme njihova nastanka, kao i odnosi u samom Osmanskom Carstvu toga vremena.

Ključne riječi: Hasan Bošnjak, Ḥasan Ibn Muṣṭafā al-Būsawī, arapska književnost, govorništvo, hutba.

UVOD

Predmet ovoga rada jeste rukopisno djelo *Ḥuṭab taslīm mahr wa ġawābuhā*¹ Hasana Bošnjaka Madanija (Ḥasan Ibn Muṣṭafā al-Būsawī) (r. 1190/1776). Navedeno djelo predstavlja zbirku hutbi što ih je ovaj autor napisao za prigode uručivanja vjenčanog dara (mehr, ar. *mahr*)² i sklapanja braka. Predstaviti ćemo historijski i društveni ambijent u kojem su ove hutbe nastale i analizirati formalne i stilske odlike hutbi sadržanih u ovome djelu. *Ḥiṭāba*, govorništvo, jedan je od najstarijih prozних žanrova u arapskoj književnosti i potiče još iz predislamskog perioda. U usmenoj kulturi predislamskog arablanskog čovjeka vladala je poezija. Govorništvo, rimovana proza plemenskih vračeva (*sağ‘ al-kuhhān*) i poslovice (*amṭāl*) kao prozni oblici iz toga

1 Ḥasan Ibn Muṣṭafā al-Būsawī, *Ḥuṭab taslīm mahr wa ġawābuhā, Fihris al-maktaba*, library.iu.edu.sa (05. 08. 2018.), br. 5-8737. Za ovo djelo u radu će biti korištena skraćena HHB.

2 U ovom slučaju radi se o vjenčanom daru koji se daje prilikom samog sklapanja braka, ili uoči sklapanja braka (*al-mahr al-mu‘ağğal*).

perioda bili su iza poezije po zastupljenosti. Dolaskom islama govorništvo dobija na značaju, a formalni govor (*huṭba*) poprima definirane karakteristike. Poslije, kroz cijelu povijest arapsko-islamske kulture, kao kulture riječi u pravom smislu, govorništvo (*hiṭāba*) je nastavilo igrati važnu ulogu. Ovaj polifunkcionalni prozni izraz dobio je posebno mjesto kao obredni govor prilikom obavljanja džume i dvaju bajram-namaza, ali i kao forma kroz koju se izražavaju politički stavovi, podiže moral vojnika, vode rasprave s protivnicima i dr. Književnohistorijska čitanja, posebno ona tradicionalnija, slave hutbu kao jednu od najvažnijih preteča umjetničke arapske proze. Njen ritmizirani izraz, sintaksički paralelizmi, rime, pjesnički ukrasi vijekovima su predstavljali obrazac koji je slijedila arapska proza. Za očekivati bi bilo da je ovome žanru posvećena i značajna pažnja u pogledu istraživanja, analiziranja, kontekstualiziranja i sl. No, to se nije desilo. Tek je mali broj monografskih prikaza hutbe na arapskom jeziku, a ni oni ne odslikavaju značaj ovoga žanra.³ Hutbe prilikom sklapanja braka (*huṭab al-nikāh*) imaju osnovna strukturalna, ali ne i stilska obilježja hutbe koja se drži prilikom obavljanja džume namaza, s tim što se ne drže s minbera. U tome smislu se hutbe prilikom obavljanja džuma-namaza i bajram-namaza nazivaju (*huṭba minbar* ili *huṭba minbariyya*). Teško je utvrditi u kojoj mjeri su hutbe prilikom sklapanja braka bile zastupljene. Na osnovu uvida u rukopise različitih biblioteka može se utvrditi da su rukopisi koji sadrže ove hutbe veoma rijetki. Hutbama prilikom sklapanja braka u savremenoj literaturi je posvećeno veoma malo pažnje.⁴

O ŽIVOTU I DJELU HASANA BOŠNJAKA

Hasan ibn Muṣṭafā al-Būsnawī al-Madanī, Hasan Bošnjak, rođen je u Medini u posljednjoj deceniji 12. vijeka po Hidžri i stvarao je u prvoj polovini 13. vijeka (kraj 18. i prva polovina 19. vijeka). Nepoznati autor djela *Tarāğim a'yān al-Madīna al-Munawwara* navodi da je ovaj autor rođen 1190/1776. godine. Pored ovoga podatka, nepoznati autor ne navodi bilo kakve druge podatke o životu Hasana Bošnjaka.⁵ Može se naići i na podatak da je rođen 1198/1784. godine, a umro 1287/1870. godine.⁶ No, s time se ne možemo

3 Vidi primjerice: Muḥammad Abū Zahra, *al-Ḥaṭāba: 'uslūbuhā wa ta'rīḥuhā fī azhar 'uṣūrihā 'ind al-'Arab*, al-Qāhira: Dār al-fikr al-'arabī, 1980.

4 Vidi: 'Abdulḡalīl Šalabī, *al-Ḥiṭāba wa i'dād al-ḥaṭīb*, al-Qāhira: Dār al-šurūq, 1981, str. 114-119; Tahera Qutbuddīn, "Khuṭba: The Evolution of Early Arabic Oration", u: ed. Beatrice Gruendler, *Classical Arabic humanities in Their Own Terms*, Leiden: Brill, 2008, str. 196-197.

5 Anonim, *Tarāğim a'yān al-Madīna al-Munawwara*, Ġidda: Dār al-šurūq, 1984, str. 121.

6 Muḥammad al-'Īd al-Ḥaṭrāwī, *al-Ta'rīḥ al-ši'rī 'ind al-šā'ir al-madanī Ḥasan Muṣṭafā al-Būsnawī (min maḥṭūṭa dīwānih)*, Mağalla Markaz buḥūṭ wa dirāsāt al-Madīna al-Munawwara, No. 11, dec. 4004 - feb. 2005, str. 155-162.

složiti. Naime, tarihi koje je Hasan Bošnjak sročio ukazuju da je rođen ranije. Što se tiče godine smrti Hasana Bošnjaka, možemo pretpostaviti da je umro polovinom 13. hidžretskog vijeka. Analizom njegova Divana dolazimo do zaključka da je Bošnjak pisao tarihe u različitim periodima života od oko 1215/1800. do 1247/1831. godine - otprilike u periodu od tridesetak godina. Ne nailazimo na neki tarih koji je datiran nakon godine 1247. H, te na osnovu toga pretpostavljamo da je autor umro 1247/1831. ili godinu-dvije nakon ove. Također, uz jednu od hutbi stoji da je napisana u mjesecu ramazanu 1247/1831. godine.⁷ Pored navedenoga, u njegovom divanu se uz ime šejhu-l-islama Ahmeda Arifa Hikmeta (Aḥmad ‘Ārif Ḥikmat) ne navodi fraza “Allah mu se smilovao”, a godina smrti Ahmeda Arifa Hikmeta je 1859. Naposljetku, na osnovu analize tariha i spomenutih izvora možemo pretpostaviti da je Hasan Bošnjak živio u periodu od 1190. do oko 1247, odnosno od 1776. do oko 1831. godine.

Mehmed Handžić spominje Hasana Bošnjaka i njegovog sina Muhammeda Emina u djelu *al-Ġawhar al-asnā*,⁸ a više podataka donosi u djelu *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, u kojem navodi da je Hasan Bošnjak bio veliki učenjak hadisa, te da je bio “obilan pjesnik na arapskom jeziku”. Također navodi da je, pored pjesama, Hasan Bošnjak autor hutbi koje nose naslov *Ḥuṭab taslīm mahr wa ḡawābuhā*.⁹ Pored Handžića, Hasana Bošnjaka spominje i Hazim Šabanović u djelu *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, pri čemu ističe da je on jedan od rijetkih autora koji su pisali poeziju na arapskom jeziku.¹⁰ Hasan Bošnjak je, na osnovu onoga što navode neki autori, bio i hatib Poslanikove džamije u Medini.¹¹

---

7 HHB, str. 106-108.

8 Muḥammad al-Būsnawī al-Ḥanḡī, *al-Ġawhar al-asnā fī tarāḡim al-‘ulamā’ wa šu‘arā’ al-Būsna*, Ġīza: Hiġr, 1993, str. 118.

9 Mehmed Handžić, “Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana”, *Teme iz književne historije*. Sarajevo: Ogledalo, 1999, str. 388.

10 Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo: Svjetlost, 1973., str. 652-653.

O poetskom stvaralaštvu Hasana Bošnjaka vidi u: Dželila Babović i Berin Bajrić, “Poetizacija islamske tradicije u kasidama Hasana Bošnjaka”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 66/2016, Sarajevo, 2017, str. 153-178. U ovom radu obrađeno je osam kasida iz rukopisne zbirke biblioteke Sulejmanija u Istanbulu; Haso Popara, “Tragom tariha Hasana Bošnjaka povodom podizanja turbeta ocu Allahova Poslanika u Medini 1246/1830. godine”, *Preporod*, 12. februar, 2018, str. 44; Semir Rebronja, “Književne i kulturno-historijske osobenosti Divana Hasana Bošnjaka”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XXXIX, Sarajevo, 2018, str. 125-142; Dželila Babović, *Kaside bosanskih pjesnika na arapskom jeziku*, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Posebna izdanja LV, 2018.

11 al-Ḥaṭrāwī, *op.cit.*, str. 155.

U dvije kaside Hasan Bošnjak pjeva o Bosni i Bosancima; jednu od tih kasida prepisao je i preveo Mehmed Handžić.¹² U drugoj kasidi pjesnik kaže:

روحي الفداء لاهل البوسنة الحسنه   حيث الجميل بعين يتجلى حسنه
هم اهل الدين محياه الوسيم متى   تلحظه قلت سنه يا حبهاه سنه

Lijepo Bosne žitelji mili su mi kao život moj,

Tamo u oku ljepota se odslikava u blistavosti svoj.

Oni su ljudi vjere, i tamo se živi u ljepoti zore sjajne

*Kad bi je vidio kazao bi: ljepota! Eh, da mi je te ljepote bajne.*¹³

Hasan Bošnjak napisao je i pohvalnicu u čast “nekih uglednika i jednog čovjeka iz Beograda”.¹⁴ Također, u jednom tarihu pjesnik govori o nekom hadžiji Mustafi, koji je došao na hadž iz Beograda 1243/1828:

من بلغراد فاضل   جاء للخير مسرعا
وحوى كل ما به   من مراد له دعا
مصطفى نال سعده   حين زار المشفعا

Iz Beograda je plemeniti

Došao i dobru pohitio.

I uspio je dobiti sve ono,

Sve ono što je želio i molio.

Mustafa sreću nađe

Kad šefatdžiju¹⁵ obiđe.

Kroz ove stihove, pjesnik pokazuje vezanost sa postojbinom Bosnom i šire, iako je rođen u Medini.

O RUKOPISU DJELA

Prijepis djela Hasana Bošnjaka *Huṭab taslīm mahr wa ǧawābuhā* pronašli smo u biblioteci Islamskog univerziteta u Medini u kodeksu pod brojem F 5-8737.¹⁶ Paginacija u djelu je izvorna, a djelo se sastoji od 108 stranica. Sam rukopis nema naslov, ali je u bibliotečkom katalogu Islamskog univerziteta u Medini naslov izveden iz samoga sadržaja *Huṭab taslīm mahr wa ǧawābuhā* (*Hutbe prilikom uručivanja vjenčanog dara i odgovori na njih*). Očito je da su priređivači kataloga, kao i raniji autori koji su spominjali ovo djelo, napravili previd, jer djelo ne sadrži samo hutbe ove vrste. Djelo sadrži trideset hutbi i radi se o sljedećim vrstama hutbi: hutbe prilikom davanja mehra, tj. bračnog dara, koje drži neko u ime mladoženje i njegove porodice, hutbe-odgovori,

12 Vidi: Mehmed Handžić, *Teme iz književne historije*, str. 390.

13 Divan Hasana Bošnjaka (u nastavku DHB), Biblioteka Islamskog univerziteta u Medini, br. F 3-8737, fol. 91b do 233a, str.188 .

14 Vidi: DHB, str. 74.

15 Aludira na Poslanika, a.s.

16 library.iu.edu.sa (05. 08. 2018.)

odnosno uzvratne hutbe koje drži neko u ime mlade i njene porodice, hutbe prilikom sklapanja braka. Pored hutbi vezanih za uručivanje mehra i sklapanje braka, u rukopisu se nalazi i jedna “minberska hutba” (*ḥuṭba al-minbar*), koja je održana prilikom džume u mjesecu ramazanu.¹⁷

Al-Ḥaṭrāwī navodi da je hutbe Hasana Bošnjaka uz Divan sačuvao njegov sin Emin.¹⁸ Hutbe je prepisao Ğa‘far ibn al-sayyid Ḥusayn ibn al-sayyid Yahyā Hāšim al-Ḥusaynī al-Madanī (u. 1342/1924) koji potiče iz ugledne medinske porodice Hāšim.¹⁹ Isti prepisivač prepisao je i *Divan* Hasana Bošnjaka, a napisao je i djelo o “čudnim događajima” koji su se zbili u Medini, *al-Aḥbār al-ḡarība fī ḡikr mā waqa‘a bi Ṭība al-ḥabība*.²⁰ Prepisivač je bio imam i hatib Poslanikove džamije. Al-Ziriklī navodi da je Ğa‘far ibn al-sayyid Ḥusayn prepisao mnoga djela, te da je pored spomenutog djela napisao i *Poslanicu o posjećivanju Vjerovjesnikova groba* i knjigu o *Historiji Medine*.²¹ Tačnije, prepisao je pedeset dva djela, a neka koja su drugi prepisali je dotjerao, tako da ukupan broj rukopisa koje prepisao i onih koje je dotjerivao iznosi stotinu i dva. Ovu zbirku Ğa‘far ibn al-sayyid Ḥusayn je uvakufio i ona je poznata pod nazivom “Ḥizāna Hāšimiyya”. Zbirka fetvi Hasana Bošnjaka jedan je od rukopisa koji su dio ove zbirke.²² Prepis je nastao nakon smrti Hasana Bošnjaka. Prepisivač navodi ime autora i dodaje mu epitete kojima mu iskazuje poštovanje, što je uobičajen postupak u literaturi toga vremena:

قال الفاضل الأديب البليغ الماهر الكبيب اوحد الزمان المرحوم مولانا حسن افندي بن المرحوم مصطفى افندي الشهير بالبوسنوي المدني روح الله تعالى روحه و نور ضريحه.

“Ovo su riječi pisca cijenjena, rječita, vješta, predana, u vremenu njegovu jedinstvena, Božija milost neka ga prati, našeg uvaženog Hasan-efendije sina rahmetli Mustafa-efendije, poznata kao al-Būsnawī al-Madanī, Allah Uzvišeni mirisnom dušu njegovu neka učini i neka grob mu prostrani podari.”²³

Rukopis je napisan pismom *nash*. Na kraju rukopisa, u kolofonu, Ğa‘far ibn al-sayyid Ḥusayn kaže da je završio prepisivanje ovoga primjerka (*al-nuṣṣa*) u četvrtak, 7. džumada al-ula 1300. godine²⁴ (16. marta 1883).

17 HHB, str. 106-109.

18 Al-Ḥaṭrāwī, *op.cit.*, str. 155.

19 Rodonačelnik ove porodice je al-sayyid Hāšim ibn al-sayyid Ibrāhīm al-Mūsawī koji je došao u Medinu godine 1070. H. (O ovoj porodici vidi u: ‘Abd al-Raḥmān al-Madanī al-Anṣārī, *Tuḥfa al-muḥibbīn*, Tūnis, al-Maktaba al-‘ayniyya, 1970, str. 487-490)

20 al-Sayyid Ğa‘far ibn al-sayyid Ḥusayn ibn Hāšim al-Madanī, *al-Aḥbār al-ḡarība fī ḡikr mā waqa‘a bi Ṭība al-ḥabība*, al-Qāhira, Maktaba al-Ḥanḡī, 1993.

21 Ḥayr al-dīn al-Ziriklī, *al-A‘lām*, Bayrūt, Dār al-‘ilm li al-malāyīn, 1986, t. 7, str. 124.

22 Vidi: Muṣṭafā ‘Ammār Munlā, *Maḥṭūṭāt al-Ḥizāna al-Hāšimiyya al-ḥāṣṣa: fihris taḥlīlī*, Markaz buḥūṭ wa dirāsāt al-Madīna al-Munawwara, 2003, str. 130-139.

23 HHB, str. 2.

24 HHB, str. 108.

Hasan Bošnjak, kako smo naveli, obnašao je dužnost hatiba Poslanikove džamije u Medini, što je podrazumijevalo da je bio učen i rječit. Taj položaj predstavljao je istovremeno i posebnu čast, pa su njegove hutbe i posebno cijenjene. Odatle se može razumjeti to da su njegove hutbe kazivane prilikom predaje mehra ili prilikom sklapanja braka među članovima uglednih medinskih porodica. Od trideset hutbi koje sadrži ovaj rukopis, samo za četiri je zabilježeno da ih je održao kao hatib sami autor, odnosno Hasan Bošnjak. Ostale hutbe održali su drugi uglednici, što govori o tome da je Hasan Bošnjak sastavljao hutbe na osnovu zamolbi od strane porodica ili pojedinaca koji su se vjerili ili stupali u brak ili na osnovu zamolbi od strane govornika koji su u tim prilikama trebali održati hutbe. Za većinu hutbi navedeno je kojom prilikom su kazane, ko je održao hutbu (govor), ko je davalac mehra ili ko se vjenčava, tj. ko je mladoženja i ko je mlada. Tako, primjerice, na početku jedne od hutbi stoji naznačeno:

“Hutba koju je [Hasan Bošnjak] sročio kao odgovor na hutbu koja je bila kazana prilikom uručivanja mehra (vjenčanog dara). Mehr je uručio šejh ‘Abdurrahmān Kurdī kćerci šejha Ḥusayna Ṭāhira. Prvu hutbu kazao je uvaženi šejh Aḥmad-efendi Ṭāhir, a uzvratnu hutbu kazao je čestiti Abū al-Ḥayr-efendi Širwānī.”²⁵

Hutbe koje se nalaze u ovoj zbirci predstavljaju i svojevrsno svjedočanstvo o društvenim odnosima u Medini u vremenu u kojem je autor živio. Iz njih se da iščitati da su mladići iz uglednih porodica sklapali brak s djevojkama koje su također dolazile iz uglednih porodica. Uzet ćemo kao primjer dvije hutbe, prvu i treću. Uz prvu hutbu stoji da mehr predaje as-sayyid Abū Su‘ūd-efendi sin Abū Bakra ‘Atīqa al-Dāgīstānīja, muftije Medine. Radi se o jednoj od uglednih medinskih porodica al-Dāgīstānī. Ova porodica dala je nekoliko imama i hatiba Poslanikove džamije u Medini.²⁶ Vjerenica je također iz ugledne porodice, što se vidi iz atributa koji se navode uz njeno ime i ime njezina oca: al-mašūna, aš-šarīfa, as-sayyida bint as-sayyid A‘zam-efendi.²⁷ Ovi atributi aludiraju na to da mlada vodi porijeklo od Poslanikove loze. Treću hutbu koja predstavlja odgovor na hutbu prilikom sklapanja braka održao je sam Hasan Bošnjak. I mladoženja i mlada dolazili su iz porodice Ilyās čiji članovi su obnašali kadijsku i muftijsku službu, te službu imama i hatiba u Poslanikovoj džamiji u Medini.²⁸ Uz ovu hutbu zapisano je da su joj prisustvovali “brojni uglednici iz Medine i drugi osim njih.”²⁹

25 HHB, str. 41.

26 al-Madanī al-Anšārī, *op. cit.*, str. 229-231.

27 HHB, str. 2.

28 Vidi: al-Madanī al-Anšārī, *op. cit.*, str. 49-42.

29 HHB, str. 11.

STRUKTURA, SADRŽAJ I STIL HUTBI

Uvjet za valjanost hutbe jeste da počinje zahvalom Allahu (*taḥmīd*) i prizivanjem Allahovog blagoslova Muhammedu, a.s. (*ṣalawāt*). I *taḥmīd* i *ṣalawāt* u hutbama uobičajeno se javljaju u formulaičnim i stiliziranim oblicima. U hutbama Hasana Bošnjaka to nije slučaj, u ovoj zbrici *taḥmīd* i *ṣalawāt* ne javljaju se u formulaičnim oblicima, npr.:

“Hvalim Onoga čijem molitelju uslišanje odgovorom biva. Ko njemu cijelim bićem hodi dolaskom cilju hod njegov nagrađenim bude. Hvalim Onoga koji uvijek nad odredbom svojom bdije i koji moliteljima uslišava molbe. Hvalim Ga hvalom svakom s kojom kraj i početak lijepim bivaju, u radosnom iščekivanju u kojem se srca opuštaju. Hvalim riječi Njegove divne, nedostižne, a sažete hvalom divnom koja na lice lijepo radost donosi.”³⁰

Nedovoljno pažljiv čitalac, ili čitalac koji nije najbolje upućen u ovu vrstu tekstova, mogao bi pomisliti da neke hutbe i ne počinju *taḥmīdom*. Uzmimo kao primjer jednu hutbu u povodu sklapanja braka:

“Njegove ogrlice najljepše pristaju vratovima koji slušaju. I najljepše je kada oči nadanja zure u lica Njegova javljanja. U mihrabu rječitosti Onoga koji sve ljepote objedinjuje na sedždu pada misao...”³¹

Ponekada se zahvala Allahu na početku hutbe izriče u stihovima:

Najsajjnije je zadovoljstvo svjetlošću zore Njegove

*Ljepotom se diči sve što svjetlošću tom obasjano bude....*³²

Ṣalawāt je, kao i *taḥmīd*, svaki put iskazan na drukčiji način. Nekada više poetično i stilski efektivnije, a nekada je kazan stilom koji je bliži uobičajenim načinima njegovog iskazivanja:

“Stablo plodonošno, od svjetla mu grane, a na njima dobročinstva darovi.

Mustafa, Odabrani, iz roda Hāšim

Odabrao ga je Onaj ko je prema stvorenjima blag i samilostan.

Pa širi ljepotu salavata i selama njemu, ljepotu koja je lijepa kada se raširi i kada se svije. Opisima njegovim sluh se napoji i ništa mu više ne treba. Nada se obradovana vraća tamo odakle je krenula, smiješeći se, ozarena. U visine zadovoljstva se penje i zvijezde sjajne ispod sebe ostavlja.”³³

Zanimljivo je da se kur’anski ajeti, odnosno njihovi dijelovi, u ovim hutbama ne navode u doslovnom obliku već se intertekstualno ugrađuju u tekst hutbe, npr.:

صلاة وسلاما هما للفرح يدان وكتاهما يمين. وجن الجنتين منها للأنفس دان...

30 HHB, str. 41.

31 HHB, str. 94

32 HHB, str. 18.

33 HHB, str. 15.

“Salavat i selam Vjerovjesniku, to su ruke radosti, i obje desne su. A plodovi u oba perivoja dušama će nadohvat biti.”³⁴

Očito je da u ovom slučaju Hasan Bošnjak preuzima dio kur’anskog ajeta koji glasi:

وَجَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ.

... a plodovi u oba perivoja na dohvat ruke će stajati.³⁵

Imena vjerenika i vjerenice znamo iz natpisa iznad hutbe, u samoj hutbi se ne spominju. Izuzetak je spominjanje vjerenika po imenu Yaḥyā.³⁶

U hutbama koje predstavljaju odgovor na hutbe stavi se do znanja da je porodica vjerenice čula ponudu za sklapanje braka, da je zadovoljna tom ponudom, a potom se iskazuje radost. Tako u trećoj hutbi, u kojoj su i mladoženja i mlada iz porodice Ilyās, Hasan Bošnjak, u ime porodice mlade, odgovara na ponudu za sklapanje braka, koja je iskazana u hutbi što ju je u ime mladoženje održao “uvaženi (al-mukarram) šejh Aḥmad Ṭāhir”:

“Ljudi su to koji u sebi dobro nose i od sebe dobro daju. Riječi na koje ponosni mogu biti o njima se od davnina kazuju. Koliko je samo učenjaka koji su udahnuli život školama i koji su fetvama svojim drago kamenje u ogrlice nanizali.

I dužnost nam je sada odgovoriti

Onako kako će se onome što se nada ostvariti nadanja

Dobrodošlica, dobrodošlica, ljubav i počast golema

*Hiljadu puta se odazivamo radosno, i prihvatamo srca otvorena...*³⁷

Može se naići i na mjesta na kojima se na prikladan način ukazuje na to da djevojka očekuje ponudu za brak:

“Za riječima voljenoga voljena čezne. One navješćuju nadu da će se vrata radosti otvoriti...”³⁸

Hutbe sadrže i molbe (dove. ar. *du‘ā’*) Bogu u kojima Ga se moli da podari sreću mladencima i svima drugima. Nekada su iskazane u stihovima, a češće su u proznom obliku. Po pravilu se dove nalaze na kraju hutbe. Jedna hutba povodom uručivanja vjenčanog dara završava se dovom kazanom u stihovima:

“Došao je noseći vrč pun i njime je mehr-muadždžel ispunio:

Eto, sada od Allaha za sve tražimo pomoći

Neka da sreća naume daleke da prati

34 HHB, str. 32.

35 Kur’an, 55:54.

36 HHB, str. 54.

37 HHB, str. 24.

38 HHB, str. 24.

Neka zavijeka traje odsjaj radosti

*Gdjegod da kroče neka sreća se pojavi ...*³⁹

Na kraju jedne hutbe koja predstavlja odgovor u ime mlade, a prilikom sklapanja braka, nalazimo ovakvu dovu:

“I neka On duše naše čuva od vjetra ledena i srca neka nam čuva od zlobe i omraze i od bolesti svake. I neka nas sastavi u ljubavi prema Njemu i bliskosti. I neka ne da rukama razdora da nas dokuče i neka ne da nogama razilaženja da nam priđu. I neka nas učini od onih koji o posljedicama razmišljaju i neka nam uspjeh dā u lijepim djelima i da zahvalni budemo neka dā. I neka nam podari bogobožnost, jer Allah najbolje vidi sve...”⁴⁰

Hutbe sadrže i izraze veličanja Allaha, dž.š., (*tasbīḥ*) i svjedočenje da je samo Allah, dž.š., Bog i da je Muhammed, a.s., Njegov Poslanik (*al-ṣahāda*). Da se primijetiti da hutbe Hasana Bošnjaka ne sadrže jedan ustaljeni formalni element, a to je fraza *ammā ba’d* (dosl. “a zatim”). Upotreba ove fraze terminološki se naziva *faṣl al-ḥiṭāb* (“diskurzivna razdjelnica”). Njena funkcija u hutbama nalikuje funkciji parajezičkog sredstva, ona je poput geste, poput trenutka kada se pogled govornika sretne s pogledima slušatelja. Prije ove fraze iskazuju se uobičajeni sadržaji hutbe: *taḥmīd*, *ṣalawāt*, *tasbīḥ*, *ṣahāda*. Poslije ove fraze u hutbi govornik (ḥaṭīb) naglašeno usmjerava svoje obraćanje slušateljima, njegovo obraćanje prestaje biti jednosmjerna komunikacija. Hutba je i dalje obraćanje govornika, ali sada dobija oblik interakcije, govornik postaje odgovoran za sadržaj, on želi nešto saopćiti, slušaoci očekuju da čuju šta je “tema” hutbe. Izostavljajući ovu frazu, Bošnjak kao da želi izbjeći očekivano ozbiljni, formalni ton hutbe i otvoriti prostor za sentimentalno-idilični ton. Ovu frazu Bošnjak koristi u hutbi u povodu ramazana⁴¹ i samo u jednoj hutbi koja je kazana prilikom sklapanja braka. Radi se o hutbi koja, iako je kazana prilikom sklapanja braka, sadrži i veoma eksplicitnu političku dionicu. Mladoženja je bio sin Muḥammada Amīna, “uvaženog učenjaka”, hatiba u džamiji Poslanika, a.s., u Medini. Hutbu je održao sam Hasan Bošnjak.⁴² Upravo u ovoj dugačkoj hutbi, nakon kraće uvodne dionice i dionice posvećene braku, Bošnjak počinje hvaliti sultana, vezire, kadiju, muftije, glavnoga među hatibima (*ra’īs ḥiṭāba*), šarifa Mekke, one koji obnašaju važne položaje (*aḡawāt sādāt*), vojskovođe (*kibār ‘asākir*), nadzornike vakufa, poglavare (plemena, porodica, zanatlija i dr.). Potom slavi vjerskog učenjaka kojega ne imenuje, vjerovatno oca mladoženje, hatiba Poslanikove džamije. U dovi na

39 HHB, str. 24-25.

40 HHB, str. 25.

41 HHB, str. 107.

42 HHB, str. 28-41

kraju hutbe, za razliku od svih drugih hutbi, moli Allaha, dž.š., da pomogne sultana protiv neprijatelja i “da mu da život hvaljeni (*maḥmūd al-sīra*), kakvo je i ime njegovo” i da “podari uspjeh svaki vladarima njegovim odvažnim, a posebno veziru, visoko cijenjenom, kojemu čast sjajna pripada, jer oslobodi Harema dva, ekselenciji Azizu od Egipta.”⁴³ Radi se o sultanu Mahmudu II i o Tosun-paši kojega Hasan Bošnjak naziva ‘Azīz Miṣr, što je nadimak Jusufa, a.s., a koji aludira na odanost, sposobnost i odlučnost u upravljanju državom. Ovaj postupak može se objasniti kao želja Hasana Bošnjaka, a pretpostaviti je i porodice mladoženje, da iskažu lojalnost i podršku sultanu u vremenima kada trpi ozbiljne napade. Naime, Ibn Saud je pokrenuo pobunu protiv Osmanlija. Kasnije, njegovi sljedbenici su bili preuzeli upravu nad muslimanskim svetim gradovima, Mekkom i Medinom (od 1804. do 1812. godine). Vojska Muḥammada ‘Alīja, namjesnika Egipta, uspjela je u sedmogodišnjem ratu (1811-1818) pobijediti vojsku emira Sauda. Egipatsku vojsku je predvodio sin Muhammeda Alija, Ahmed Tosun-paša (umro 1816).⁴⁴ Pored ove hutbe, Bošnjak slavi Tosun-pašu i u svome Divanu, gdje se osvrće na upade Ibn Saudovih odreda, na opasnosti za osmanski hilafet, i hvali Ahmed Tosun-pašu pišući tarih o oslobađanju Medine od pobunjenika 1227/1812:

كل من كان مسلما فهو يدعو	بقاء اليه والتمكين
منشدا من يراه بيت سرور	بحساب التاريخ اي ضمير
الوزير العزيز احمد طوسو	ن ولي طيبة بفتح مبين

A svaki musliman traži

Od Boga ostanak i snagu,

Gledajući i pjevajući o radosti doma

Po datumu gdje je jamac

Veličanstveni vezir Ahmed Tosun

*Preuzeo vlast nad Tajbom veličanstvenom pobjedom.*⁴⁵

Kako bismo ostvarili potpuniji uvid u stilske odlike hutbi Hasana Bošnjaka, donosimo dio jedne hutbe kazane prilikom sklapanja braka, na arapskom i u prijevodu na bosanski:⁴⁶

ابهى كلمة تنتظم بها الزواهر انتظام الدر ● من ملوك الكلام الرقيق الفائق الحر ● وبدرتها اليتيمة
تزهو عقود المخدرات الغر ● وهي من آلاء الرب الولي القريب ● وازهى نعمة على كنزها الموفق
الامين شكر ● وحمد المولا على عطاياها فى العشايا والبكر ● وفاز وحاز من كعبة الأمال بافضل
واشهى منحة يحيى بعروسها ● ويجتنى ثمرات حجات وعمر ● وتوفر له نصيبه باسد سهم مصيب
الفواد و ما تشهيه الانفس من غروسها ● ويحتلى انوار المنى من مطالع اقمارها وشموسها ● ويظل

43 HHB, str. 40.

44 Vidi: ‘Iṣām ‘Abdulfattāh, *Ayyām Muḥammad ‘Alī*, al-Qāhira: al-Šarīf, s.a.

45 DHB, str. 183.

46 HHB, 54-56.

بمنازلها قائلاً بالحمد في ظل عيش خصيب ● حمد من شرع النكاح لمن تعفف واتقى ● وجعله جنة بها من سهام الفتنة يتقى ● وجنة عالية للمتمتع بغرفاتها يرتقى ● وهو هدي من جعلت قرة عينه في الصلاة وحببت اليه النساء والطيب ● وحرماً ترتع في كناسه الريم و هي آمنة (اسم العروس) ● و ايديه بالراحات لها باسطة مياسره و ميامنه ● و تقول للمتاهل سل (سلما ام العروس) ما تريد فالألاء لك بكل بديعة (ام الزوج) ضامنه ● ومن دخل البيت المعمور فهو آمن مما يستتريب ● ويا حبذا للمتحصن من درع حصينه ● فمن تزوج في حادثة سنة عج شيطانه يا ويله عصم منى دينه ● وانه سنة من هو المعلوم مدينه ● باب الله تعالى الذي من دعاه به يجيب ● وحسبه حديث من رغب وحديث مسكين مسكين ● و ترقى في ركعتي المتزوج الى ثمانين ● والتباهي بكثرة امة سيد المرسلين [...] ● مع ما فيه من حفظ الانساب لكل نسب ● احمده حمد الوجوه

“Najdivnija riječ je ona na koju se poput bisera nižu riječi lijepe, one što dolaze od znalaca govora profinjena, govora najboljega i čestita. To je riječ poput najdivnijeg bisera što sija u ogrlicama čednih ljepotica. To je blagodat Gospodara Veličanstvenog i Bliskog. A najdivnija je ona blagodat nad čijom riznicom zahvala bdije. Hvala neka je Svevišnjem na darovima i jutrima i večerima. Uspio je i postigao, svoje želje dosegao. Najpreciznijom strijelom najželjeniji dar, mladu, Yaḥyā⁴⁷ je pogodio. Ubirat će slatke plodove srca i ono što duše željno piju iz korijenja svoga. Želje svjetlosti iz promaljanja mjeseca i sunaca sjajem će se gizdati. Njih dvoje uvijek neka budu tamo gdje mjeseci i sunašca bivaju i neka uvijek u sjeni plodnog života Allahu hvalu zbore, onako kako zahvaljivao Mu je onaj što brak propisa svima koji čednim žele biti i koji Allaha se boje. On učini brak štitom koji čuva od strijela smutnje i džennetskim perivojem visokim da u njegovim odajama se uživa. To je uputa od onoga kome je namaz bio radost njegovog oka i kome žene i mirisi dragi bijahu. Tamo je dom u kome se gazela spokojno [āmina]⁴⁸ šeće i dlanovima raširenim i na desnu i na lijevu stranu radost širi i govori onoj što kćerku udaje: ’traži šta god želiš‘ [sal mā turīd],⁴⁹ u svakom daru [badf’a]⁵⁰ mnogo divnoga za tebe ima.

Ko uđe u Svetu kuću⁵¹ siguran je od onoga čega se boji, divno je vidjeti zaštićenog koji se štitom svojim štiti. Ko se rano oženi, njegov šejtan poviče: ’Teško meni, od mene on vjeru zaštititi svoju.’ To je sunnet onoga čiju vjeru

47 Ime mladoženje.

48 Igra riječi: autor je upotrijebio atribut *āmina* (spokojna) za gazelu, a tako glasi i ime mlade, kao što stoji napisano sitnim slovima iznad teksta na ovome mjestu.

49 Igra riječi: majka mlade zvala se *Salmā*, tako da je autor na ovaj način napravio paronomazijski par između *Salmā* i *sal mā* (pitaj šta). U rukopisu je sitnim slovima kao dodatak iznad ovih riječi napisano: *Salmā* je majka mladina.

50 Igra riječi: *badf’a* jeste dar, a isti oblik ima i ime mladoženjine majke. Napomena da tako glasi ime mladoženjine majke ispisan je sitnim slovima iznad teksta.

51 Pod izrazom *Sveta kuća* autor misli na brak. Aludira na Poslanikove riječi koje je kazao prilikom oslobađanja Mekke 8. godine po Hidžri. Tom prilikom kazao je da svi oni koji uđu u *Svetu kuću* sigurni su.

poznamo. I kapija Allahova, a ko Ga pred njom zove, uslišano mu bude. Čovjeku je dovoljno što zna za hadis: 'Onaj ko ne želi...' ⁵² i hadis gdje kaže se: 'Siromah je, siromah je...' ⁵³ i što zna da dva rekata namaza onoga ko je u braku penju se do osamdeset, ⁵⁴ i što zna da prvak poslanika brojnošću ummeta će se ponositi, a usto, brak čuva i potomstvo i lozu. Zahvaljujem Mu potpunom zahvalom na svim blagodatima [...]" ⁵⁵

Stil Hasana Bošnjaka, kako se i iz ovoga dijela hutbe da vidjeti, karakteriziraju, kako je uobičajeno u klasičnim hutbama, kratke rečenice, sintaksički paralelizmi i korištenje rime (*al-durr/al-ḥurr/al-ḡurr...šukr/bukr/“umr*). Hutbe nisu monorimne, što je teško i za očekivati. Rimuju se pojedinačne dionice unutar hutbe, a između kojih se znaju pojaviti rečenice koje se završavaju različito u odnosu na konsonant ili polukonsonant koji se javlja kao nosilac rime u dvjema susjednim dionicama.

Pada u oči da se u svakoj hutbi koriste riječi koje su izvedene iz korijena ḤSN (*ḥusn, ḥasan, iḥsān*), tačnije rijetke su stranice u ovome rukopisu na kojima se ne spominju jedna ili više riječi izvedenih iz toga korijena, npr.:

والحسن قد قر بالإحسان ناظره.

“Onaj ko ljepotu gleda dobrostivosti se raduje.” ⁵⁶

والابتداء به في المقاصد الحسنة فضله مشهود ومشهور.

“Početi zahvalom Bogu u naumima lijepim dobro je koje se vidi i za koje se zna.” ⁵⁷

Ako znamo da korijen ḤSN označava i dobrotu i ljepotu, onda je moguće da je autor koristio izvedenice iz ovoga korijena kao neku vrstu “provodnog motiva”, naglašavajući da život supružnika treba biti satkan i od ljepote i od dobrote. Na pojedinim stranicama spominje se više izvedenica iz navedenog korijena. Tako se, npr., na šestoj stranici navodi sedam takvih riječi. Također je česta upotreba riječi *maṭāli*‘ (osvit, početak, mjesto ishodišta i sl.), npr.:

52 Autor je mislio da hadis Allahovog Poslanika, a.s., gdje upozorava one koji izbjegavaju brak: *Onaj ko ne želi moj način života, ni ne pripada meni*. Vidi hadis: *Muslimova zbirka hadisa*, IV tom, prevod: Šefik Kurdić, Semir Rebronja, Islamski pedagoški fakultet u Zenici, 2015., str. 369.

53 Autor je aludirao na riječi koje neki pripisuju Poslaniku: *Siromah je muškarac koji nema žene i siromašna je žena koja nema muža*, navodeći to tri puta.

54 Aludira na hadis (nevjerodostojni) koji glasi: “Dva rekata namaza onoga ko je u braku bolja su od sedamdeset rekata onoga ko nije u namazu”. (Vidi: ed. ‘Alī al-Ḥalabī, *Mawsū‘a al-ahādīṭ wa al-āṭār al-ḍa‘īfa wa al-mawḏū‘a*, al-Riyāḍ: Maktaba al-Ma‘ārif, 1999, t. 5, str. 96., hadis br. 11497.) Hasan Bošnjak navodi da se radi o osamdeset, a ne sedamdeset rekata. Nismo našli predaju u kojoj se umjesto sedamdeset spominje osamdeset rekata u ovom kontekstu.

55 HHB, str. 54-55.

56 HHB, str. 2.

57 HHB, str. 3.

اجل ما برضاء طالعه وازدهى وزهى مطالعه.

*Sjaj njegova pojavljivanja zadovoljstvo uvijek donosi
I dično bude i diku drugima donese kada se pomoli.*⁵⁸

ويحتلى انوار المنى من مطالع اقمارها وشموسها.

“Želje svjetlosti iz promaljanja mjeseca i sunaca sjajem će se gizdati.”⁵⁹

Korištenje izvedenice iz korijena ḤSN i riječi *maṭāli* očitno predstavlja postupak kojim autor želi “semantizirati” tekst svojih hutbi tako da svaka od njih slavi stupanje u brak kao zoru čija svjetlost sija istovremeno i dobrotom i ljepotom.

Početak djela *Huṭab taslīm mahr wa ǧawābuhā* Hasana Bošnjaka
(Hasan Ibn Muṣṭafā al-Būsawī)

58 HHB, str. 18.

59 HHB, str. 54.

ZAKLJUČAK

Rukopisno djelo *Ḥuṭab taslīm mahr wa ḡawābuhā* Hasana Bošnjaka Madanija (Ḥasan ibn Muṣṭafā al-Būsawī) (r. 1190/1776) predstavlja zbirku hutbi što ih je ovaj autor napisao za prigode davanja vjenčanog dara (mehr, ar. *mahr*) i sklapanja braka. Od trideset hutbi koliko ih se nalazi u ovom rukopisu samo za četiri je naznačeno da ih je održao sam autor, a ostale su održali drugi ugledni medinski učenjaci. Iz toga se da zaključiti da je Hasan Bošnjak sastavljao hutbe po narudžbi, kao i to da su njegova rječitost i učenost bile cijenjene u krugovima medinskih učenjaka i uglednika njegova vremena. Hutbe koje se nalaze u ovoj zbirci predstavljaju svojevrsno svjedočanstvo o društvenim odnosima u Medini u vremenu u kojem je autor živio. Iz njih se da iščitati da su mladići iz uglednih porodica sklapali brak s djevojkama koje su također dolazile iz uglednih porodica. Ove hutbe imaju osnovna strukturalna, ali ne i stilska obilježja hutbi koje se drže prilikom obavljanja džume nama-za. *Ṣalawāt* i *taḥmīd* u hutbama u ovom rukopisu nije iskazan na uobičajen, formulaičan način; kur'anski ajeti, odnosno njihovi dijelovi, ne navode se u doslovnom obliku već se intertekstualno ugrađuju u tekst hutbe; molbe Bogu (dove, ar. *du'ā'*) ponekada su iskazane u stihovima. U svakoj hutbi koriste se riječi koje su izvedene iz korijena ḤSN, koji označava i dobrotu i ljepotu, (*ḥusn*, *ḥasan*, *iḥsān*) i riječi *maṭāli'* (osvit, početak, mjesto ishodišta), što predstavlja postupak kojim autor želi "semantizirati" tekst svojih hutbi tako da svaka od njih slavi stupanje u brak kao zoru čija svjetlost sija istovremeno i dobrotom i ljepotom. Karakteristična je upotreba kratkih rečenica, sintaksičkih paralelizama i rima. Djelo *Ḥuṭab taslīm mahr wa ḡawābuhā* jedna je od veoma rijetkih zbirki hutbi koje su namijenjene za prigode uručivanja mehra i sklapanja braka.

Opus by Ḥasan al-Būsawī *Ḥuṭab taslīm mahr wa ḡawābuha*

Abstract

This paper will present the manuscript work of *Ḥuṭab taslīm mahr wa ḡawābuhā* by Ḥasan al-Būsawī al-Madanī (b. 1190), which contains the sermons made by this author on the occasion of delivering a wedding gift and on marriage. The paper presents the social and historical environment in which these sermons were made. The formal and stylistic features of the sermons were analyzed. The sermons were also analyzed in view of their actuality, i.e. the possibility of identifying the social relations in Medina at the time of their creation, as well as the relations in the Ottoman Empire itself at that time.

Key words: Arabic literature, Ḥasan al-Būsawī, oratory, sermon, prose.